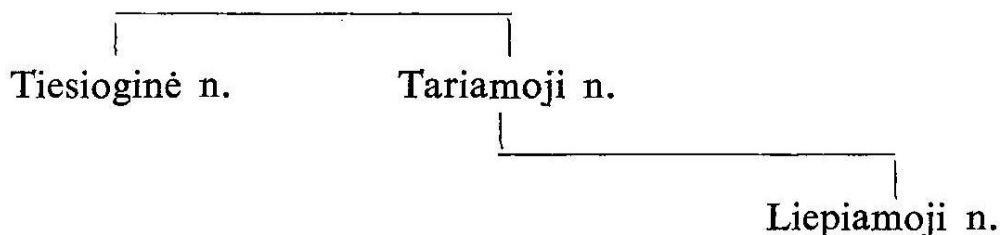

G. MICHELINI

PRŪSŪ KALBOS NUOSAKŪ SISTEMA

Norint klasifikuoti labai negausią prūsų kalbos nuosakos kategorijos medžiagą, reikia visiškai atsiriboti nuo diachroninio pobūdžio samprotavimų ir remtis vien semantine teksto analize, kuri apima ženklus, priklausančius nuosakos kategorijai. Esant reikalui, galima pasinaudoti ir tipologiniu gretinimu su kitų dviejų baltų kalbų sistemomis. Tiek semantinei analizei, tiek tipologiniam gretinimui galima pritaikyti bendrosios kalbotyros teoriją, išdėstytą knygoje: Michelini G. Prolegomeni teorici ad un'analisi del tempo (-aspetto) e della modalità nelle lingue naturali. Parma, 1984. Remiantis šia teorija, universalijų tipo semantinės analizės principai suderinami su struktūrinės lingvistikos principais, nuo kurių negalima atsiriboti, norint išnagrinėti kalbos sistemą sinchroniniu požiūriu.

Semantinė teksto analizė įgalina pagrįsti hipotezę, kad monemos *-lai-* ir *-sai-* (pastaroji pasitaiko tik ženkluose su 3 asmens galūnėmis) priklauso dviem skirtingoms klasėms. Monema *-lai-* turi semantines funkcijas, iš esmės atitinkančias lietuvių ir latvių kalbų tariamosios nuosakos monemų funkcijas, o monema *-sai-*, kaip jau pastebėta ZfSl XXIX 173, turi semantines funkcijas, iš esmės atitinkančias lietuvių ir latvių kalbų liepiamosios nuosakos monemų funkcijas (tik trimis atvejais – Enchiridion 91, 22; 101, 11; 103,14 – konstatuotos liepiamajai nuosakai neįprastos semantines funkcijos). Pastebėtina, kad monema *-sai-* yra papildomojoje distribucijoje su liepiamosios nuosakos monemomis *-ai-* ir *-ei-*, pasitaikančiomis tik ženkluose su vienaskaitos ir daugiskaitos 2 asmens galūnėmis. Remiantis tokiais samprotavimais, prūsų kalbos nuosakos kategorijai galima suponuoti 3 klasių sistemą (beje, panašią į lietuvių kalbos), kuri pavaizduotina tokia schema:

Tiesioginė nuosaka (klasė, kuriai yra būdingas \emptyset išraiškos ženklas) yra labiausia nežymėtas narys prūsų kalbos nuosakų sistemoje. Tariamoji nuosaka (jai, kaip minėta, priklauso monema *-lai-*) yra žymėtasis narys binarinėje opozicijoje su tiesio-

gine nuosaka ir nežymėtas narys – opozicijoje su liepiamąja nuosaka. Liepiamoji nuosaka, kuriai priklauso monemos *-ai*, *-ei*- ir *-sai*-, yra labiausiai žymėta iš prūsų kalbos nuosakų.

Kadangi nuosakos kategorijos monemos yra „lydimieji“ ženklai (dėl šios problemos žr. Michelini G. Min. veik. P. 98 tt.), semantiniame jų apibūdinime reikia atsižvelgti į sintaksės lygmens vienetus, valdančius arba valdomus to veiksmažodžio, kuris turi nuosakos kategorijos monemą. Jeigu tam tikra nuosakos klasės semantinė funkcija galima (arba negalima) tik tuo atveju, kai tie sintaksės lygmens vienetai neišreiškiami paviršiaus lygmenyje, kartu su semantinės ypatybės nurodymu pateikiamas ženklas \emptyset . O jeigu ta funkcija galima (ar negalima) tuo atveju, kai sintaksės lygmens vienetai išreiškiami paviršiaus lygmenyje, kartu su semantinės ypatybės nurodymu pateikiamas ženklas IŠR. Kai nepateikiamas nei ženklas \emptyset , nei IŠR., galima atsiriboti nuo minėtų vienetų išreiškimo arba neišreiškimo paviršiaus lygmenyje.

Semantinė nuosakos kategorijos ženklų analizė leidžia apibūdinti (su tam tikromis išlygomis dėl negausios medžiagos) tiesioginės nuosakos pirminę semantiką kaip *-[Priev.] nerealumą*, *-[Priev.] negalimybę*, *-[Priev.] netikimybę*, *(-pageidauti?)*, *-(privalėti / privaloma / *privaloma) (\emptyset)*. Žvaigždutė rodo, kad čia kalbama apie pragmatinius principus, liečiančius pasirinkimus, kurie įgalina sėkmingai pasiekti tam tikro tikslo; plačiau apie tai žr. Michelini G. Min. veik. P. 66–67 *-(leisti / leidžiama / *leidžiama) (\emptyset)*. Galima pateikti tokių pirminės semantikos pavyzdžių¹:

1) kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V [PERTEIKTI], kuris yra struktūros viršūnėje: *imma tans ftangeitin dīnkauts bhe limauts bhe dai fwaimans maldai fimans bhe billāts* (75, 2–4) „ėmė jis tą duoną, dėkojo ir laužė bei davė saviems mokiniams ir bylojo“;

2) kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V(D)Būd. [KETINTI], išreikšto arba neišreikšto paviršiaus lygmenyje: *dāiti ... noftan kai iousā madli fna ni andeiānfts wīrft* (93, 6–9) „duokite ... ant to, kad jūsas meldimas sutrukdomas ne-taptų“;

3) kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V(D)Būd. [PRIVALĖTI / *PRIVALOMA], išreikšto paviršiaus lygmenyje (tokiais atvejais tiesioginė nuosaka kaitaliojasi su tariamąja): *polaipinnons kāidi tennans prēidin perpīdai* (115, 14–15) „paliepęs, kad tai juos prie jo atneštų“;

4) sakiniuose, kuriuose veiksmažodis valdo sintaksės lygmens Priev. [GALIMA], kuris gali būti ir neišreikštas paviršiaus lygmenyje: *jquoitu* (79, 9) „jei nori tu“;

¹ Kadangi čia ir toliau visi pavyzdžiai imti iš trečiojo katekizmo (Enchiridiono), tai skliausteliuose nurodomas tik paminklo puslapis ir eilutė.

5) nuolaidos sakiniuose: *ikai mes fenstefmu ankaititai wirfstmai* (55, 22) „nors mes su tuo sukurstyti taptume“.

Tariamiosios nuosakos pirminę semantiką galima apibūdinti kaip -realumą, -žinojimą, -manymą, -tikėjimąsi, -būtinumą, -galimumą, -(privalėti / privaloma / *privaloma) (∅), -(leisti / leidžiama/*leidžiama) (∅). Kaip tos pirminės semantikos pavyzdžius plg.:

1) kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V(D)Būd. [PRIVALĖTI / PRIVALOMA/*PRIVALOMA], išreikšto paviršiaus lygmenyje: *mes madlimai adder ēnschan madlinfkai stas dijgi prēmans perēilai* (49, 17–18) „mes prašome tačiau šioje maldoje, kad ta taipogi pas mus ateitų“;

2) kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens Būd. [KETINTI], neišreikšto paviršiaus lygmenyje: *perpīdai ... kai tāns tennans turrīlai enkaufint* (111, 20–21) „atnešė ..., kad jis juos turėtų paliesti“;

3) nerealybės sąlygos sakiniuose: *perklantīt bhe ifmaitint turrīlimai boūt kaden noūmans ni ... pogalbto(n) boūlai* (113, 22–27) „pasmerkti bei prapuldyti turėtų me būti, kada mums ... pagelbėta nebūtų“;

4) sakiniuose, kur reikia suponuoti sintaksės lygmens Priev: [GALIMA], neišreiškiamas paviršiaus lygmenyje: *ickai ainonts ēnstan turīlai preiwaitiat* (99, 11–12) „ir jei kas nors tame turėtų kalbėti“.

Liepiamosios nuosakos semantiką (ji gali būti tik pirminė, nes ši nuosaka yra labiausiai žymėtas narys opozicijų tinkle) galima apibūdinti kaip + (privalėti/privaloma/*privaloma) (∅), +(leisti/leidžiama/*leidžiama) (∅), +pageidauti (∅). Kaip tos semantikos pavyzdžius plg.:

1) kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V/PRIVALĖTI/PRIVALOMA/*PRIVALOMA/, neišreikšto arba jo nevaldančio paviršiaus lygmenyje: *immaiti stwen ideiti* (75, 4) „imkite ten, valgykite“, *sta galbse mans mijls Taws* (49, 7–8) „teremia mus mielas tėvas“;

2) kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V/LEISTI/LEIDŽIAMA/*LEIDŽIAMA/, neišreikšto arba jo nevaldančio paviršiaus lygmenyje: *jeis preipaus en Packan* (71, 22) „eik šalin taikoje“.

Kadangi labiausiai žymėjusiai liepiamosios nuosakos klasei nenumatomos antrinės semantinės funkcijos, dėl anksčiau minėtų trijų atvejų, kuriais monema -sai- turi netaisyklingą reikšmę (remiantis tipologiniu palyginimu su kitomis dviem baltų kalbomis), priimama galimybė, kad čia liepiamoji nuosaka klaidingai (klaidų prūsiškame „Enchiridiono“ tekste netrūksta) vartojama vietoje tariamosios nuosakos; tokia galimybė remiama 103, 10–14 analize: *noftan kai tans ftan febbei pogattewinlai ainan pijrin Quai Rikijiskai baulai Quai niturrīlai ainontin milinan adder senfkrempūfnan adder ftei fon deicktas Schlait kai ftai Swintai boufei* „ant to, kad

jis ją sau paruoštą vieną bendriją, kuri šauni būtų, kuri neturėtų vienintelę dėmę arba suraukšlėjimą arba tų ko nors, bet kad ji šventa būtų“.

Tiesioginės nuosakos klasės antrinę semantiką galima apibūdinti kaip + [Priev.] nerealumą, + [Priev.] negalimybę, + [Priev.] netikimybę, (+pageidauti?), +(privalėti/privaloma/*privaloma) (ø), +(leisti/leidžiama/*leidžiama) (ø). Tos antrinės semantikos pavyzdys, kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V [PRI-VALĖTI/PRIVALOMA/*PRIVALOMA], neišreikšto paviršiaus lygmenyje: *tas Rikijis erlāngi swaian Profnan nowans* (133, 17–18) „tas viešpats teiškelia savą veidą ant jūsų“.

Tariamiosios nuosakos klasės antrinę semantiką galima apibūdinti kaip +(privalėti/privaloma/*privaloma) (ø), +(leisti/leidžiama/*leidžiama) (ø). Tos antrinės semantikos pavyzdys, kai veiksmažodis valdomas sintaksės lygmens V/PRI-VALĖTI/PRIVALOMA/*PRIVALOMA/, neišreikšto paviršiaus lygmenyje: *tau quoitilafi ften N. etnīwingi kai endyrītwei* (119, 29–30) „tu tenori šitą N. malonin-gai pažiūrėti“.

Šio straipsnio mintys apie prūsų kalbos nuosakos kategoriją plačiau dėstomos knygoje: Michelini G. *Tempo (-aspetto) e modalita nelle lingue baltiche*. — Parma, 1985. P. 199 tt.